

Leren van je leven

LEREN VAN JE LEVEN

**Onderwijspedagogiek en
autobiografische reflectie**

Michiel Janssens

2026

>g uitgeverij
van gorcum

© 2026, Uitgeverij Van Gorcum BV, Assen.
Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining
zijn niet toegestaan.
All rights reserved. No text & datamining.

Niets uit deze uitgave mag worden
verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt
door middel van druk, fotokopie, geluidsband,
elektronisch of op welke wijze dan ook, zonder
schriftelijke toestemming van de uitgever.

NUR 841, 846, 847

ISBN folio 9789465070681
ISBN e-book 9789465070698

Eerste druk

De auteur heeft met grote zorg geprobeerd alle
rechthebbenden van het gebruikte beeldmateriaal
te bereiken. In een aantal gevallen is dat helaas
niet gelukt. Herken je je werk, neem dan contact
op met de uitgeverij.

Uitgave:

Uitgeverij Van Gorcum, Assen

Redactie:

Met Stip Teksten, Groningen

Grafische verzorging:

Wink Ontwerp, Havelte

Omslagontwerp:

Viesrood grafisch en interactief ontwerp, Zwolle

Druk:

Drukkerij Van Gorcum, Meppel

*Alle volwassenen
waren ooit kinderen.
Maar slechts weinigen
herinneren het zich.*

Antoine de Saint-Exupéry,
De kleine prins, 2020

Inhoud

Voorwoord 9

Inleiding 11

Deel 1 Autobiografische reflectie 15

Hoofdstuk 1 Leren van je leven 16

Hoofdstuk 2 Een stappenplan voor reflectie 25

Hoofdstuk 3 De opdrachten 33

Deel 2 Onderwijspedagogiek: thema's en spanningsvelden (Verdieping) 55

Hoofdstuk 4 Pedagogische doelen 56

Hoofdstuk 5 Kindbeelden 70

Hoofdstuk 6 Morele ontwikkeling 83

Hoofdstuk 7 Pedagogisch klimaat 95

Hoofdstuk 8 Pedagogisch handelen 108

Hoofdstuk 9 Pedagogisch lesgeven 123

Hoofdstuk 10 Zorg voor leerlingen 134

Hoofdstuk 11 Beroepsbeelden 146

Bronnen en verdiepende literatuur 156

Over de auteur 160

Voorwoord

Onderwijs is mensenwerk. Hoe verfijnd onze methoden en technieken ook zijn, hoe overtuigend de resultaten van onderzoek en hoe uitgewerkt de didactische modellen: uiteindelijk staat daar altijd die ene leraar. Een mens van vlees en bloed, met een eigen geschiedenis, ervaringen, overtuigingen, twijfels en idealen. Als leraar neem je altijd jezelf mee het klaslokaal in. Niet alleen als drager van kennis en vaardigheden, maar als de som van je eigen biografie. En dat werkt door in al je doen en laten.

Leraren worden gevormd lang voordat zij voor het eerst voor een klas staan. Jaren als leerling, ontmoetingen met inspirerende of juist ontmoedigende docenten, momenten waarop leren vleugels kreeg of pijnlijk vastliep: al deze ervaringen resoneren in het hier en nu. Ze bepalen hoe een leraar orde houdt, verwachtingen uitspreekt en relaties aangaat.

Vaak stuurt deze biografie ons denken en handelen vanuit de schaduw. Onze overtuigingen over wat 'goed onderwijs' is, zijn diep verankerd en zelden volledig bewust. Autobiografische reflectie kan deze onderstroom zichtbaar maken. Het haalt de intuïtie naar het oppervlak, zodat deze niet langer een blinde vlek is, maar een bespreekbaar en stuurbaar onderdeel van de professionaliteit.

In de afgelopen decennia is het onderwijs sterk bewogen naar evidence-informed werken. Onderzoek biedt ons ook onmisbare inzichten in wat werkt,

bijvoorbeeld over effectieve instructie en klassenmanagement. Inzicht hierin is nodig voor de ontwikkeling van de professionaliteit. Tegelijkertijd schuilt er een risico in een te eenzijdige focus op techniek. Wanneer goed onderwijs wordt gereduceerd tot het opvolgen en correct uitvoeren van bewezen interventies, raakt de essentie uit beeld. Onderwijs is geen lineair proces of opeenstapeling van effectieve gedragingen, maar een complex samenspel van kennis, oordeel, timing en relatie. Technieken krijgen pas betekenis in de handen van een concrete leraar, in een specifieke context, tegenover leerlingen die ieder hun eigen geschiedenis meebrengen. Wie de persoon van de leraar daarin negeert, wist de cruciale schakel in het leerproces uit.

Autobiografische reflectie is geen alternatief voor evidence-informed lesgeven, maar de noodzakelijke verdieping ervan. Het vraagt om vertraging. In plaats van enkel de vraag 'wat werkt?' te stellen, dwingt deze vorm van reflectie om stil te staan bij de vraag 'wie ben ik in dit proces?'. Waarom roept een bepaalde situatie weerstand bij mij op? Waarom voel ik me in de ene situatie soeverein en in de andere kwetsbaar? Wat is wenselijk om te doen, voor dit kind, op dit moment, met het oog op diens toekomst?

Door dergelijke vragen te onderzoeken ontwikkel je als leraar een professioneel kompas, en dat is essentieel in een tijd waarin de druk op het onderwijsveld toeneemt. Tussen de roep om meet-

baarheid en de dagelijkse pedagogische realiteit ontstaat vaak spanning. Een leraar die zijn eigen bronnen kent, staat steviger in die storm. Het voorkomt dat professionaliteit verengt tot instrumenteel handelen en biedt bescherming tegen morele overbelasting; als je handelt vanuit kennis en authenticiteit, ben je een rijkere leraar voor de nieuwe generatie.

Reflectie op je eigen levensgeschiedenis is geen vrijblijvende introspectie, zoals je in dit boek zult zien. Het is een krachtige, noodzakelijke vorm van professioneel leren. Het biedt de taal om persoonlijke ervaringen te verbinden met pedagogische theorie en wetenschappelijk onderzoek. Het gaat om patronen herkennen, aannames ter discussie stellen en de eigen kwetsbaarheid onder ogen zien. Die investering betaalt zich echter dubbel uit: in grotere pedagogische sensitiviteit, in meer doordachte keuzes en in een leraarschap dat niet alleen onderbouwd maar ook diep doorleefd is. Het draagt bij aan praktische wijsheid.

Dit boek nodigt je uit om jezelf serieus te nemen als pedagogisch instrument en je eigen levensverhaal te beschouwen als een wezenlijke bron van professioneel inzicht. Het ondersteunt je bij het lezen van je eigen verhaal en dat te zien als een groot kapitaal: een bron van inzicht, richting en professionele kracht.

Symen van der Zee, lector Vernieuwend Onderwijs

Inleiding

Theorie, onderzoek en inzichten uit de onderwijspedagogiek vormen een belangrijke kennisbasis voor (aankomende) leraren. Het bijzondere van deze kennisbasis is dat deze thema's en vraagstukken aan de orde stelt waarmee je zelf als kind en leerling al veel kennis en ervaringen hebt opgedaan. Bij de kennisbasis onderwijspedagogiek vormen die eigen ervaringen dan ook een belangrijk referentiekader. Het roept vragen op als: Hoe was dit voor mij? Hoe is dit in mijn opvoeding gegaan? Welke ervaringen heb ik hiermee opgedaan op school? Op welke manieren zou ik in zo'n situatie als leraar willen handelen in de onderwijspraktijk? Wat voor leraar wil ik en kan ik zijn?

In dit boek zetten we autobiografische reflectie in om deze rijke ervaringsbron aan te spreken en belangrijke thema's en spanningsvelden uit de onderwijspedagogiek diepgaand te overdenken en te onderzoeken. Bij deze vorm van zelfonderzoek blik je terug op je eigen leven, ervaringen en persoonlijke ontwikkeling. Autobiografische reflectie is in dit boek vertaald naar een systematische leerroute voor je persoonlijke en professionele ontwikkeling als leraar. Het startpunt van de leerroute vormt de reflectie op onderwijs- en opvoedingservaringen uit je eigen biografie. Via verschillende stappen worden deze ervaringen onderzocht en verbonden aan belangrijke thema's uit de onderwijspedagogiek. Het doel is persoonlijke kennis en ervaringen te transformeren tot meer verdiepte en rijkere betekenisaders, en te komen tot een groter handelingsrepertoire.

Door autobiografische reflectie kunnen thema's en vraagstukken uit de onderwijspedagogiek betekenisvol en levend worden. Op deze manier is onderwijspedagogiek geen abstracte verzameling weetjes over opvoeding en onderwijs, maar wordt het een reflectief en geïntegreerd onderdeel van je persoonlijke en professionele ontwikkeling tot leraar.

Dit boek bestaat uit twee delen. In het eerste deel kijken we naar de achtergronden en werkwijze van autobiografische reflectie. Het bevat een gevarieerd aanbod aan opdrachten om uit te kiezen. Via een stapsgewijze leerroute kun je vervolgens je eigen onderwijs- en opvoedingservaringen systematisch onderzoeken. In het tweede deel worden belangrijke thema's en spanningsvelden uit de onderwijspedagogiek besproken en toegelicht. Dit deel heeft als doel om je eigen perspectieven te verdiepen en te verrijken.

Ik wil graag alle (aankomende) leraren bedanken die de afgelopen jaren in het kader van hun persoonlijke en professionele ontwikkeling met zoveel zorg, aandacht en diepgang aan hun autobiografische reflecties hebben gewerkt. Hun creatieve bijdragen hebben laten zien dat persoonlijke en professionele ontwikkeling onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn in het leraarschap. Hun persoonlijke verhalen, openheid en de professionele groei die zij daarbij zichtbaar maakten hebben mij geïnspireerd tot het schrijven van dit boek.

Extra dank gaat uit naar de volgende studenten die hun reflecties in tekst en/of beeld beschikbaar hebben gesteld voor deze publicatie: Luna van Amerongen, Jesse ter Avest, Elina Baarslag, Yayla Beekman, Celine Beltman, Maïke ten Berge, Max van den Berg, Emma Boerrigter, Naomi Boomsma, Pelueyne van den Bos, Bo Brinkhof, Irsa Bruggeman, Fleur de Bruijn, Marit Brunekreeft, Alena Deters, Cilia Dondergoor, Susan van Engeland, Daphne Harmelink, Lisa Heetkamp, Janne Hendriks, Lars Henning, Anouk Hilderink, Afke Huldrike Hiemstra, Carmen Hulsman, Sarah Hünker, Marell Janmaat, Bas Jansen, Sterre Kakkenberg, Sanne Kamphuis, Rumeysa Kara, Femme de Kluiver, Kim Kolenbrander, Annemiek Küttshreutter, Merel Leeuwerink, Laura Letwory, Danny Megelink, Sterre Mensink, Julia Mentink,

Karin Meussen, Tara Middag, Laura Miller, Isa Nijland, Lotte Oonk, Esther Oude Ophuis, Bram Pennings, Marèl Peters, Falco Pieters, Maaïke Rijpma, Hildemar van der Schaaf, Lynn Stiekel, Kelly van der Veer, Rosalie Wallast, Zoë de Weerd, Marit van Wieringen en Amber Winters.

Ten slotte wil ik Richard Verschuur en Ellen Gommers van Uitgeverij van Gorcum bedanken voor hun enthousiasme, Willemijn Vernout en Natasja Suselbeek voor alle tekstverbeteringen en Kirsten Verhagen voor de prettige en deskundige begeleiding naar de uiteindelijke publicatie.

Michiel Janssens

NB Waar 'leraar' staat kan ook 'leraar-ondersteuner' worden gelezen.

Deel 1

Autobiografische reflectie

1 Leren van je leven

Inleiding

In dit boek wordt autobiografische reflectie ingezet om belangrijke thema's, vraagstukken en inzichten uit de onderwijspedagogiek te overdenken en te onderzoeken. Autobiografische reflectie kun je omschrijven als een persoonlijk onderzoek naar het eigen leven en bestaan. Het heeft als doel om meer inzicht te geven in wie je bent, hoe het komt dat je zo bent en wat je voorgeschiedenis daaraan bijgedragen heeft. Autobiografische reflectie voor (aankomende) leraren is een zelfonderzoek gericht op onderwerpen of thema's die relevant zijn voor opvoeden, onderwijzen en leren. Het startpunt bij dat onderzoek vormt de reflectie op gebeurtenissen en ervaringen uit het eigen leven. Het doel is persoonlijke kennis en ervaringen te transformeren tot rijkere betekenisaders en te komen tot een groter handelingsrepertoire. In dit hoofdstuk gaan we dieper in op wat autobiografische reflectie is en waarom het belangrijk is voor (aankomende) leraren.

Een creatief proces

Autobiografische reflectie voor leraren staat in dienst van de persoonlijke en professionele ontwikkeling. Het veronderstelt dat je als persoon niet alleen bepaald bent door alles wat je hebt meegemaakt (je verleden) of door je karakter (een set min of meer stabiele persoonseigenschappen), maar dat je (binnen grenzen) het vermogen hebt om te veranderen. Je kunt jezelf opnieuw vormgeven, creëren. Je kunt nadenken over hoe je iets tot nu toe altijd hebt aangepakt en je voornemen om

het in de toekomst anders te doen. Autobiografische reflectie kun je daarom zien als een creatief proces. Het betreft de mogelijkheid tot het scheppen van iets nieuws, waarbij je zelf de verantwoordelijkheid neemt voor je eigen ontwikkeling.

Het vermogen om over jezelf na te denken en je eigen denken, voelen, willen en handelen nader te beschouwen, behoort tot de interessantste, belangrijkste en meest menselijke vermogens. Het is dit reflectieve vermogen waardoor de mens tot op zekere hoogte in staat is zichzelf te overstijgen. De denker Gaston Bachelard beschrijft dit op dichterlijke wijze. Hij vergelijkt reflectie met een vlam:

Figuur 1.1 Vlam

Reflectie wordt gekarakteriseerd door overstijging, buiten zichzelf treden en zichzelf overzien. De dominante beweging is die van groei, van verheffen. Het zoekt instinctief de hoogte op. De vlam staat voor de beweging omhoog, is continu in beweging, bezig om boven zichzelf uit te springen.

(Bachelard, 2006)

Autobiografische reflectie is niet bedoeld als nostalgische trip: het gaat niet om het herkauwen van de gebeurtenissen en ervaringen uit het verleden en daarin blijven hangen. Persoonlijke herinneringen en verhalen vormen een startpunt en de grondstof voor een leerproces dat verschillende opbrengsten kent.

Eén zo'n opbrengst van autobiografische reflectie kan zijn dat je je meer bewust wordt van je eigen opvattingen en manieren van handelen, en waar deze mogelijk hun oorsprong hebben. Een andere mogelijke opbrengst is dat je je eigen kennis en ervaringen aanvult en verrijkt en dat je meer mogelijkheden van handelen tot je beschikking krijgt. Autobiografische reflectie kan zelfs leiden tot transformatie. Dat wil zeggen dat je je persoonlijke opvattingen over opvoeding en onderwijs niet alleen aanvult, maar ook bijstelt of herzielt en daarmee tot rijkere betekenisvormen komt. Je kunt dan bijvoorbeeld op nieuwe en vruchtbaardere manieren naar gedrag van leerlingen kijken, of meer mogelijkheden hebben om verschillende manieren van onderwijs te verzorgen.

Persoonlijk interpretatiekader

Autobiografische reflectie vertrekt vanuit de grondidee dat je jezelf alleen kunt begrijpen wanneer je je eigen levensgeschiedenis begrijpt. Wat je als leraar in

het heden denkt en doet, wordt mede gekleurd door ervaringen en gebeurtenissen uit het verleden en verwachtingen over de toekomst. Zo zijn de ideeën die je hebt rondom opvoeden, onderwijs, leren en leraarschap onder meer gevormd door je eigen persoonlijke geschiedenis. Je hebt ervaringen opgedaan met betrekking tot opvoeding en onderwijs in verschillende rollen: als kind, als leerling, misschien al als (mede)opvoeder of als leraar. Je wordt beïnvloed door gesprekken die je met anderen voert, door artikelen en boeken over opvoeding en onderwijs die je leest, door films en tv-programma's en internet, door studie en (na)scholing, enzovoort. Hoewel je deze ideeën aan de ene kant kunt beschouwen als 'persoonlijke' concepten, worden ze vaak met anderen in een samenleving of een beroep gedeeld. Het gaat om beelden en ideeën over onderwijs en opvoeding die soms diep in jezelf verankerd zijn.

Hoogleraar Geert Kelchtermans omschrijft dit als het persoonlijke interpretatiekader van leraren en onderscheidt daarin twee belangrijke domeinen: het professionele zelfverstaan en de subjectieve onderwijstheorie (Kelchtermans, 2000).

De subjectieve onderwijstheorie is een persoonlijk geheel van kennis en opvattingen over onderwijzen. Het kan bijvoorbeeld gaan over welke didactiek het beste werkt volgens jou, of de vakinhoudelijke kennis die je tot je beschikking hebt. Het kan betrekking hebben op de inzichten die je hebt in groepsdynamische processen, of op de strategieën die je kunt inzetten voor goed klassenmanagement.

Bij het professionele zelfverstaan gaat het om het geheel van opvattingen die je over jezelf hebt als leraar. Kelchtermans maakt daarbij een nadere verdeling in de volgende vijf componenten:

1. Zelfbeeld: op welke wijze beschrijf je jezelf, welk beeld heb je van jezelf als leraar?
2. Zelfwaardering: hoe waardeer je jezelf als leraar, welke kwaliteiten dicht je jezelf toe in het leraarschap?
3. Beroepsmotivatatie: welke motieven spelen een rol in je keuze voor het beroep?
4. Taakopvatting: wat zie je als belangrijkste taken in het lerarenberoep, wat is voor jou de kern van het beroep?
5. Toekomstperspectief: welke verwachtingen heb je ten aanzien van jouw toekomst in het beroep en hoe beleef je die verwachtingen?

Het persoonlijke interpretatiekader kan de manieren waarop je als leraar lesgeeft en met leerlingen omgaat, waarschijnlijk voor een belangrijk deel verklaren. Het bevat echter betekenis-kaders waarvan je je lang niet altijd bewust bent. Ze zijn meer impliciet aanwezig en sturen je handelen op meer intuïtieve wijze. Autobiografische reflectie is een belangrijk middel om je persoonlijke interpretatiekader als leraar

Figuur 1.2 Levensboom

nader te onderzoeken en deze aan te vullen, eventueel te corrigeren, te verrijken of zelfs te transformeren. Met transformatie wordt bedoeld dat het niet alleen gaat om een verandering, maar dat betekenis-kaders op een hoger plan gebracht worden.

Ontwikkeling van het persoonlijke interpretatiekader

Iedere leraar heeft overtuigingen, opvattingen, verwachtingen, ideeën, kennis en ervaringen met betrekking tot het werk dat hij of zij doet. Zo heb je ten aanzien van je beroep concepten over wat een goede leraar is, wat de beste manieren van lesgeven zijn, hoe leerlingen leren, waarom kinderen zich op een bepaalde manier gedragen en hoe je daarmee om moet gaan, et cetera. Deze concepten kunnen zichtbaar worden in uitspraken als:

- 'Een goede leraar is iemand die goed kan uitleggen.'
- 'Rust in de klas is bevorderlijk voor leren.'
- 'Hoe langer je studeert, hoe beter je de leerstof kent.'
- 'Het vermogen om te leren is voor het grootste deel aanleg.'
- 'Beloningen zorgen ervoor dat een leerling beter zijn/haar best gaat doen.'
- 'Bij goede leerders gaat het leren meestal vanzelf.'
- 'Je moet bij een nieuwe klas eerst streng beginnen; daarna kun je de teugels laten vieren.'
- 'Als leerlingen zich veilig voelen, gaan ze vanzelf leren.'
- 'Hogere schoolscores leiden tot hoger maatschappelijk succes.'
- 'Je moet consequent zijn.'
- 'Als leerlingen zelf mogen ontdekken, zijn ze meer gemotiveerd om te leren.'
- 'Leerlingen moeten stap voor stap door de leerstof heen geleid worden om echt iets te kunnen leren.'